

El retaule de la parròquia de Sant Sadurní de Montornès del Vallès

47

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
2011

Introducció

Les parròquies de Sant Sadurní de Montornès i de Sant Sadurní de la Roca, al Vallès Oriental, tenen en comú no tan sols el fet d'estar sota el mateix sant patró, sant Sadurní –fet que suposa un origen en el segle X, en temps d'influència del santoral de diòcesis transpirinenques–,¹ sinó també el d'haver encarregat el retaule de l'altar major al mateix escultor, Antoni Comes,² al principi del segle XVII.

L'escultor Antoni Comes

D'Antoni Comes, escultor tardorenaixentista, se sap que es va examinar «per lo art de imaginayre y entretallador» a Vilafranca del Penedès l'any 1599,³ va viure posteriorment a Barcelona i s'hi

¹ Un altre punt de coincidència entre les dues parròquies és el fet que, en els primers anys de rectorat de Mn. Rafael Sabatés Fauria (1900-1935), va actuar d'ecònom parroquial Mn. Josep Gallemí i Blanchart, nascut a la Roca el 7 de març de 1867 i mort a Sant Boi de Llobregat el 30 de novembre de 1933. Va deixar un gran record a Montornès, com es pot comprovar en aquest comentari publicat a *La Vanguardia*: «Con vivísimo sentimiento se ha recibido en esta población la noticia del traslado a otra parroquia del ecónomo que aquí desempeñaba este cargo, don José Gallemí. Las nobles prendas que adornan su carácter habíanle conquistado numerosas simpatías, dejando grato recuerdo de su estancia en ésta» (13 de juliol de 1904). Un altre punt és també el fet que l'any 1955 el rector de Sant Sadurní de Montornès, Mn. Ramon Puig, va regalar a la parròquia de la Roca un reliquiari de plata i esmalt, obra de l'orfebre barceloní Ramon Sunyer i Clarà (1889-1963), amb una petita relíquia de Sant Sadurní; aquest reliquiari és igual que el que té la parròquia de Montornès. Un altre punt és el fet que Mn. Jordi Sales, rector de Sant Sadurní de la Roca en els anys 1964-1978, va publicar l'any 1984 una breu història de Montornès: J. Sales i Masferrer, *Història de Montornès*, Montornès del Vallès 1984.

² La identificació d'Antoni Comes com a autor del retaule de Sant Sadurní de la parròquia de Montornès sembla que va ser publicada per primera vegada per J. M. Madurell i Marimón, «El retaule major de Sant Sadurní de la Roca, obra d'Antoni Comes», a *Analecta sacra tarraconensia* 45 (1972), pàg. 27-32. En aquest article afirma: «Podem assenyalat aquest mateix artista [Antoni Comes] com autor del retaule major de l'església de Sant Sadurní de Montornès, obra quasi simultània a la del temple de la Roca» (*ibid.*, 27).

³ Aquesta és l'anotació al *Llibre de la Confraria de Sant Josep i Sant Macari* (Museu de Vilafranca, Arxiu de la Comunitat de Preveres de Santa Maria), fol. 71v, corresponent al dia 1 de setembre de 1599: «Per los honorables ja dits administradors [Climent Texidor, Antoni Llanús, Pere Vandrell y Sebastià Claramunt] de dita Confraria [dels gloriosos Sant Josep y Sant Macari] és estat examinat Antoni Comes per lo art de imaginayre y entretallador, y és trobat ser [h]àbil y suficient, y és estat admès en lo gremi de dita Confraria, y ha jurat servir y fer tot lo que los altres confreres forats són obligats <h>a fer ab jurament» (publicat per A. Massanell i Esclansans, «Escultors a Vilafranca (1590-1678)», a *Miscel·lània Penedesenca*, any 1985, pàg. 186).

mostrà actiu en el primer quart del segle XVII. Se sap també que el seu pare es deia Llogari Comes, pagès originari de Santa Coloma Saserra; la seva mare es deia Elisabeth. Desconeixem, però, el lloc exacte i la data de naixement d'Antoni, el futur escultor.⁴ Com a dades de la seva vida personal se sap també que va contreure matrimoni amb Anna Domènech (llicència matrimonial del 24 de desembre de 1608), que va morir l'any 1612. L'any següent va contreure segones núpcies amb Elisabet Ametller (llicència matrimonial del 4 de maig de 1613), que va morir a finals de març de 1620. A primers de juliol del mateix any va contreure terceres núpcies amb Elisabet Puigvert, vídua de l'espaser Jeroni Spes.⁵

L'any 1605 el seu nom figura entre els nou escultors tallistes que formaven part del gremi de fusters de Barcelona⁶ i que se'n volien emancipar, en una reunió celebrada el 17 de juliol a la sala capitular del monestir de Sant Pau del Camp, per intentar aconseguir la creació d'una confraria «de l'offici dels imaginayres» separada de la confraria dels fusters. Varen fer una nova reunió el 24 d'agost del mateix any i, amb l'afegit de Jaume Rubió, de Moià, una altra el 3 de novembre, i una altra el 29 de febrer de l'any 1606, però tots aquests esforços no van obtenir cap resultat, de moment: els escultors no veuran reconegut plenament el seu ofici fins una mica més tard.⁷

Antoni Comes realitzà l'any 1608 la imatge de la Mare de Déu del Roser de la parròquia de Sant Feliu d'Alella.⁸ L'any 1612 va realitzar,

⁴ Cf. Madurell i Marimón, «El retaule major de Sant Sadurní de la Roca, obra d'Antoni Comes», 28, n. 4.

⁵ Cf. *ibid.*

⁶ Bernat Montaner, Pau Fornés, Cristià Brange, Mateu Nadal, Gaspar Preses, Andrea Fortunato de Pelegrinis, Claudi Perret i el negociant Dionís Fauxer.

⁷ Cf. J. M. M[adurell] M[arimon], «Los escultores de Barcelona y la fundación de su Cofradía», a *Barcelona. Divulgación històrica*, Barcelona 1948, pàg. 209-212. J. Bosch Ballbona, *Agustí Pujol. La culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*, Barcelona 2009, pàg. 103, indica la font d'aquestes dades: AHPB, Notari Francesc Bonet, Manual, anys 1605-1608, 459/23, 17 juliol, 24 d'agost [de 1605?] i 22 de novembre de 1606. No hi ha una coincidència completa entre els dies de reunió que dona Madurell i les dates que dona Bosch Ballbona.

⁸ Cf. J. Mas, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, vol. III, Barcelona 1909, pàg. 19: «Altr'altar se dedica a la Mare de Déu del Roser en 1608, en relleu del anterior; quin altar, d'estil plateresch, fou obrat pel imagineire N'Antoni Comes, essent Obrers [de la parròquia] En Joan Sayol y En Tomàs Lloberas, pagesos. Va ésser daurat en 1609 y creyem qu'és lo mateix qu'ara serveix per a la Mare de Déu dels Dolors [Nota: Arxiu parroquial de Sant Feliu d'Alella, *Llibre de Redditiibus*]». Cf. també J.F. Ráfols, *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*, Barcelona 1951, vol. I, pàg. 280. Aquest retaule no es conserva actualment; l'altar on l'any 1929 estava col·locada la Mare de Déu dels Dolors, segons Mn. M. Trens, era «neoclàssic, segle XIX».

a la catedral de Barcelona, uns àngels sobre les dues columnes de l'altar major, que eren obra de l'arquitecte tortosí Gaspar Bruel (1609-1610). Aquests dos àngels van ser daurats pel pintor Joan Basi.⁹ L'any 1615 va realitzar la imatge de la Mare de Déu del Roser de l'església parroquial de Sant Pere de Premià.¹⁰

Alguns autors han considerat que Antoni Comes col·laborà amb Agustí Pujol el Jove –màxim representant de l'escultura catalana tardorenaixentista–¹¹ en el retaule de la Immaculada¹² i en el retaule de la Mare de Déu del Roser,¹³ tots dos de la catedral de Barcelona, l'any 1619, però no són clars els arguments per fer aquesta doble atribució.¹⁴

⁹ ACB, *Llibre de l'Obra*, 1611-1613 (1), des de l'agost de 1611 fins a l'agost de 1612, fol. 120v, 121, 122, 123v i 124, cf. J. Bosch i Ballbona, «Pedro Vilar, Claudi Perret, Gaspar Bruel i el recorregut de la catedral de Barcelona», a *Locvs Amoens*, 5, 2000-2001, pàg. 160, nota 62. Un gravat de F. J. Parcerisa, de 1839 («Altar mayor de la catedral de Barcelona», a P. Pífferrer, *Recuerdos y bellezas de España. Cataluña*, Barcelona 1839, pàg. inicial) permet fer-se una certa idea d'aquestes dues imatges: es tracta de dos àngels drets, amb les ales desplegadas cap enrere, un braç abaixat, sostenint amb una mà l'extrem d'un drap o una cartel·la que arriba fins al nivell inferior de l'estàtua, i amb l'altre braç estès cap a la creu central o l'ostentori del retaule (l'àngel del costat esquerre de l'espectador té el braç esquerre estès i l'àngel del costat dret, el braç dret). No es conserven actualment. El coneixement d'aquest gravat m'ha estat possible gràcies al treball investigador de M. Caralt, *El retaule de Sant Sadurn de la Roca del Vallès*, 2010, pàg. 12 i 68, treball previ a la restauració del retaule, treball inèdit. Aquestes columnes i àngels van ser suprimits a la reforma del presbiteri de la catedral l'any 1863 (ACB, *Notes del canonge Ribes sobre la Catedral*, Altar major, IX: «Columnas. De 1609 a 1613 las labró Gaspar Brunell, salomónica. Id. ib. f. 170. Las mandó quitar el Cab[ildo] en 1863»).

¹⁰ L'Obra parroquial va pagar a l'imaginaire Antoni Comes 10 lliures per esculpir la figura de la Mare de Déu del Roser (cf. J. Mas, «Notes d'escultors antics a Catalunya», a *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 7, 1913-194, pàg. 186, fent referència a l'Arxiu parroquial de Sant Pere de Premià, Administracions i Obra de 1607-1646, 17 de juliol de 1515). El 25 de febrer de 1596 els administradors de la Confraria del Roser d'aquesta parròquia havien firmat contracte amb l'entallador Pau Fornés, de Mataró, per a fer el retaule de la capella del Roser, per 60 lliures; l'obra devia estar acabada pel mes de maig (cf. Mas, «Notes d'escultors antics a Catalunya», 127, fent referència a l'Arxiu parroquial de Vilassar de Dalt, Manual de 1582-1596, fol. 239). Com que el retaule del Roser es va fer a la mateixa època que la imatge de la Mare de Déu, s'ha de suposar que aquesta imatge va ser pintada pel mateix pintor que el retaule, és a dir, pel daurador i pintor italià instal·lat a Barcelona Ubaldo Niverto, que cobrà 34 lliures per la seva feina el 26 de maig de 1615 [cf. J.M. Madurell, *L'art antic al Maresme (del final del gòtic al barroc salomònic)*, Mataró 1970, pàg. 102]. Aquesta imatge no es conserva.

¹¹ Cf. l'excel·lent estudi J. Bosch Ballbona, *Agustí Pujol. La culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*, Barcelona 2009.

¹² Cf. C. Martinell, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya, el Primer Barroc (1600-1670)*, Monumenta Cataloniae, vol. X, 1959, pàg. 117.

¹³ Aquesta possible col·laboració ha estat apuntada per J. R. Triadó, «L'època del barroc. Segles xvii- xviii», a F. Miralles [coord.], *Història de l'art català*, vol. V, Barcelona 1984, pàg. 55: «En ell, l'estil de Pujol es fa més matusser i mogut, el que ens fa apuntar una col·laboració d'Antoni Comes, amb qui treballava el retaule de la Immaculada, per al claustre de l'esmentada Seu». S'ha de reconèixer que l'argument per a l'atribució d'aquesta col·laboració és molt feble.

¹⁴ Així Caralt, *El retaule de Sant Sadurn de La Roca del Vallès*, 17.

Hi ha indicis per pensar que l'any 1622 Antoni Comes va participar en la realització d'un retaule a l'església parroquial de Santa Maria de Badalona, sense que es pugui determinar la seva identitat.¹⁵ Igualment se sap que l'any 1623 el Gremi dels Hortolans del Portal Nou volia que realitzés un retaule dedicat a sant Isidre, a l'església de Sant Pere de les Puel·les; el pintor i daurador havia de ser Antoni Rovira.¹⁶

El retaule de Sant Sadurní de la Roca

Els anys 1615 i 1616 Antoni Comes va realitzar el retaule de Sant Sadurní de la parròquia de la Roca, amb una estructura formada per un sòcol de pedra (amb dues portes de fusta, amb els alts relleus de Sant Pere i Sant Pau), una predel·la (amb les imatges de l'arcàngel Rafael acompanyant el jove Tobit, i el rei David, com a figures de l'Antic Testament; les imatges dels quatre pares de l'Església llatina: sant Agustí, sant Gregori el Gran, sant Ambròs i sant Jeroni; i les imatges dels dotze apòstols, amb la imatge de sant Pau substituint Judes Iscariot) i els alts relleus dels quatre primers misteris de dolor del rosari (*Oració a l'hort*, *Flagel·lació*, *Coronació d'espines* i *Camí del Calvari*); un primer pis amb les imatges de sant Miquel Arcàngel, sant Sadurní i sant Pere de Verona, amb els alts relleus de la mort de sant Sadurní i del seu prendiment; un segon pis amb les imatges de sant Llorenç, la Mare de Déu amb el Nen i santa Madrona, amb els alts relleus de la presentació de la verge Maria al temple i la fugida a Egipte), i un àtic amb els alts relleus dels evangelistes sant Marc i sant Lluc, i un Calvari central, amb el Sant Crist flanquejat per la Mare de Déu i Sant Joan evangelista; tot culminat per la figura del Pare Sant i l'Esperit Sant, simbolitzat per un colom. D'aquesta manera a les fornícules centrals hi havia les imatges de sant Sadurní, al primer pis; la Mare de Déu amb el Nen, al segon pis, i el Calvari, a l'àtic.

¹⁵ Cf. Madurell i Marimón, «El retaule major de Sant Sadurní de la Roca, obra d'Antoni Comes», 27.

¹⁶ Cf. J.M. Madurell i Marimón, «El Portal Nou y la capilla de Nuestra Señora de la Canal», a Barcelona Divulgación Histórica, 1948, vol. V, pàg. 214-216.

Aquest retaule de la Roca va ser pintat entre els anys 1626 i 1630 pel pintor Antoni Rovira. La data 1630 és la que figura al centre del retaule.¹⁷

El retaule de Sant Sadurní de Montornès

Poc després, l'any 1619, Antoni Comes inicià el retaule de sant Sadurní de l'altar major de la parròquia de Sant Sadurní de Montornès. El rector de la parròquia era Mn. Antoni Cros (1615-1634). A l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) es conserven algunes dades sobre el pagament d'aquest retaule de Sant Sadurní de Montornès. El 16 de gener de 1619 es va fer un primer pagament a l'escultor Antoni Comes. El 16 de novembre del mateix any es va fer un segon pagament a l'escultor i al fuster Jaume Vergés. I el 25 de gener de l'any següent es va fer un tercer pagament a l'escultor i també al fuster Jaume Vergés.¹⁸ Resulta sorprenent la promptitud en el pagament de la totalitat del retaule. Els textos d'aquests pagaments –escrits en llatí–, els transcriu en l'annex documental.

Aquest retaule de Montornès el va realitzar Antoni Comes juntament amb el fuster de la Roca Jaume Vergés –*faber lignarius par[ochi]e s[anc]ti Saturnini de la Roca*–,¹⁹ el qual s'ha de pensar que s'havia encarregat de la fusta del retaule de la Roca. Jaume Vergés treballà també com a fuster amb l'escultor Agustí Pujol el Jove en el retaule de la capella de la Mare de Déu del Roser de l'església de Sant Esteve de Vilanova, de l'any 1628.²⁰ L'any 1633,

¹⁷ Sobre el retaule de Sant Sadurní, de la parròquia de Sant Sadurní de la Roca, cf. el que explico en els díptics *El retaule de Sant Sadurní de La Roca del Vallès* (la Roca, 9 de juny de 2011), *Els alts relleus* Oració a l'hort i Camí del Calvari del retaule de Sant Sadurní de la Roca del Vallès (Museu de Granollers, 2010), *L'església de Sant Sadurní de La Roca del Vallès* (la Roca, 2011).

¹⁸ Cf. AHPB, 543/20, *Vigesimum manuale*, any 1619, 16 de gener de 1619, davant el notari de Barcelona Pere Carbonell (1594-1629); AHPB, 625/3, *Tertium protocolum*, any 1619, fol. 631, davant el notari de Barcelona Antoni Seguí i de Capella (1616-1647); AHPB, 625/4, *Quartum protocolum*, 25 de gener de 1620 davant el mateix notari.

¹⁹ En aquests documents de la nota anterior hi figura l'expressió següent: *Nos Antonius Comes, imaginator civis Barcinone et Jacobus Verges, faber lignarius par[ochi]e s[anc]ti Saturnini de la Roca, Bar[cinonens]is dioc[esi]s*.

²⁰ Cf. Bosch Ballbona, *Agustí Pujol*, 179-184. La capella del Roser de l'església de Sant Esteve de Vilanova (coneguda popularment com a santuari de Santa Quitèria) es va construir en els anys 1614-1616. Un document d'Agustí Pujol II, segons el qual paga al fuster Jaume Vergés «*ratione de la arquitectura y talla del retaula de Nostra Senyora del Roser de la Isglésia parrochial del terme de Vilanova de la Roca, per vos facienda*» (J. M. Pons i Guri, «Un retablo de Agustí Pujol», a *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, VI, pàg. 381-388, document III) és del 6 d'agost de 1628, pocs dies abans de la mort de l'escultor.

Jaume Vergés, juntament amb el també fuster Josep Bates, va realitzar el retaule de Sant Isidre de l'església parroquial de Sant Quirze i Santa Julita d'Arbúcies.²¹

El retaule a partir d'una fotografia anterior a 1936

La conservació d'una fotografia d'aquest retaule de Montornès²² i la seva comparança amb el retaule de la Roca ens permeten fer-ne una descripció. Estava col·locat al fons de l'església, segurament prop de la paret del fons de l'absis. Tenia un sòcol, presumiblement de pedra, fins a l'alçada de l'altar. A tots dos costats, uns arcs amb unes portes, amb la pintura a l'oli²³ de sant Pere (dreta, mirant a l'assemblea) i de sant Pau (esquerra). A la predel·la, a banda i banda dels arcs, quatre figures petites de sants, sense identificar;²⁴ a continuació, a tots dos costats de l'altar, dos alts relleus, que segurament representaven dos misteris de dolor del rosari: *Oració a l'hort* i *Coronació d'espines*.²⁵

Al primer pis del retaule, a la part central, una fornícula amb la imatge de sant Sadurní, amb mitra, bàcul (a la mà dreta) i un llibre, que simbolitza l'evangelí (a la mà esquerra), imatge flanquejada per dos alts relleus grans, sense identificar.²⁶ A tots dos extrems

²¹ «El 16 de febrer de 1633, Salvi Rafart i Segimon Coll, pabordes de Sant Isidre, van lliurar a Jaume Vergés, fuster de la Roca, i a Josep Bates, fuster de Barcelona, les 170 lliures que importava la construcció del retaule de la capella de dit Sant» (J. Illa, *Arbúcies, del feudalisme a l'edat moderna*, [Col·lecció Monsoriu, 4], Arbúcies 2003). Cita com a font APA, Manual de Ramon Batlle; l'arxiu parroquial d'Arbúcies es troba actualment a l'arxiu diocesà de Girona. El retaule de Sant Isidre va ser destruït durant la guerra.

²² La família de Sadurní Blanchar Riera (1901-2001), de Montornès, conserva un clixé de cel·luloide del retaule de Sant Sadurní de Montornès, realitzat entre els anys 1933 i 1936, abans de la guerra. Una còpia digitalitzada figura a l'Arxiu Municipal de Montornès del Vallès [AMMV] i està actualment penjada a la web de l'Ajuntament.

²³ A la fotografia no sembla que hi hagués gaire espai darrere el retaule i fins i tot es podria pensar en falses portes. La descripció del rector Mn. Rafael Sabatés l'any 1920 (cf. infra) parla de «dos puertas para ir detrás del altar», donant la impressió que eren veritables portes i que es podia anar al darrere; també confirma que es tracta de portes pintades a l'oli.

²⁴ Les dues figures petites dels costats de l'altar podrien ser –segons sembla endevinar-se en la fotografia– Santa Eulàlia (sembla que porta una creu en forma d'aspa), a la dreta mirant l'assemblea, i Sant Miquel Arcàngel (sembla que porta dues ales), a l'esquerra de l'assemblea.

²⁵ Aquest segon es veu amb més claredat a la fotografia; més dubtós, el primer.

²⁶ L'alt relleu de la dreta del Sant mostra un conjunt de persones reunides, sense que es pugui identificar l'escena; al fons hi ha una construcció amb quatre arcs i potser una ara amb algun animal sacrificat al damunt (?). L'alt relleu de l'esquerra sembla que representa uns personatges davant dels idols pagans, representats per una columna, sobre la qual es veu una esfera que fa de peu i potser una imatge que s'acaba de trencar (?); al fons apareix un arc en visió més frontal i tres o quatre en visió més inclinada.

Retaule de Sant Sadurn de Montornès, en una imatge de 1933 (Fotografia: Sadurní Blanchar Riera, fons família Osdorgoitea Blanchar, Arxiu Municipal de Montornès del Vallès).

del primer pis, dues fornícules amb les imatges de sant Gregori el Gran (dreta) i sant Agustí (esquerra).²⁷

Al segon pis, a la fornícula central, la imatge de la Mare de Déu amb el Nen Jesús als braços, flanquejada per dos alts relleus grans, sense identificar.²⁸ A tots dos extrems d'aquest segon pis, en sengles fornícules, les imatges de sant Jeroni (dreta) i sant Ambrós (esquerra). Al coronament del retaule, a la part central, el Calvari amb el Sant Crist i les imatges de la Mare de Déu i sant Joan evangelista al peu de la creu; a l'interior del frontó –en forma de timpà– d'aquest coronament central, un alt relleu del Pare Etern; a tots dos cantons de les columnes que

²⁷ La figura de la dreta porta un llibre a la mà esquerra, al cap sembla que porta una tiara, i a la mà dreta podria portar una ploma. La figura de l'esquerra porta mitra, i una església a la mà esquerra.

²⁸ L'alt relleu de la dreta de la Mare de Déu queda tapat per un llum en l'única fotografia conservada; al fons sembla que hi ha una construcció amb una columna plana i diversos arcs. L'alt relleu de l'esquerra mostra les escales d'un temple; al peu de les escales hi ha un toro (que sembla que pugi) i, caient per les escales, la figura del bisbe Sadurní, amb el cap per avall. Es tracta, doncs, d'una escena del martiri de sant Sadurní, no pas una escena referent a la Mare de Déu.

flanquejaven el Calvari, les figures de dos àngels asseguts. Com a coronament de les fornícules de les imatges del segon pis, dos frontons que es converteixen en dos medallons, que representaven, en alt relleu, dues figures de sants;²⁹ al seu costat, per l'interior, dos pinacles decoratius.

54

Tota l'estructura del retaule està marcada per columnes i rostres d'àngels en la decoració: sis columnes al primer pis, sis al segon i dues a l'àtic. A banda i banda de tot el retaule, directament sobre la paret del fons i de dalt a baix, una sèrie de rams fets amb fruites i verdures. Aquest retaule, més senzill que el de l'església de Sant Sadurní de la Roca, presentava una estructura semblant, amb les representacions centrals, de dalt a baix, del Calvari, la Mare de Déu amb el Nen i la imatge de sant Sadurní. Les dotze columnes del primer i segon pis, a diferència del retaule de la Roca, presenten tan sols decoració vegetal en el terç inferior.³⁰ Les figures dels quatre pares de l'Església llatina –també presents en la predella del retaule de la Roca– aquí adquireixen una dimensió i una importància superiors.

Notes
d'investigació

El retaule segons el rector Mn. Rafael Sabatés (1921)

Les quatre imatges laterals representaven, en el retaule de Montornès, els quatre sants pares de l'Església llatina. La descripció, molt simplificada, que en feia el rector de la parròquia de Sant Sadurní de Montornès, Mn. Rafael Sabatés i Fauria, el 28 de gener de 1921, confirma aquesta lectura: «El santo titular está colocado en una capillita [és a dir, fornícula flanquejada de dues columnes]

²⁹ La figura de la dreta sembla que porta a la mà, creuada, una espasa o un ceptre; si el que porta és una corona, podria tractar-se de la figura del rei David. La visió de la figura de l'esquerra està dificultada pel baixant d'un llum.

³⁰ Com a detall curiós, se sap que en temps de Mn. Ramon Vidal com a ecònom de la parròquia de Sant Sadurní de Montornès, la imatge principal de sant Sadurní d'aquest retaule de l'altar major va estar col·locada en un altre lloc del presbiteri, de tal manera que així la va trobar Mn. Salvador Guinart (1853-1858) quan va entrar a la parròquia, el mes de febrer de 1853. Mn. Guinart la va col·locar al seu lloc al retaule, malgrat que aquest fet li va valdre l'acusació «de haber obrado a su antojo separando el Santo tutelar de la Parroquia del modo y forma a que estaba colocado» (Carta d'acusació d'una trentena de feligresos, del 21 de desembre de 1854, pàg. 2, document editat per O. Mena Casals, *Un mossèn a judici. Societat i conflictes de poder al Montornès del XIX*, Ajuntament de Montornès del Vallès, 2005, pàg. 42). Ell va rebutjar l'acusació dient que «la variación se redujo a volverla a colocar precisamente en el punto mismo que por ella está destinado en el altar cuando se la había sacado caprichosamente» (Declaració a Barcelona el 30 de desembre de 1854, pàg. 6, document editat per Mena Casals, *Un mossèn a judici*, 45). Cf. el document original ADB, Fons parroquial, Expedients i informacions, Actuari 1177. Sobre l'actuació de Mn. Ramon Vidal, religiós agustí exlaustat com a ecònom de la parròquia, cf. la declaració del defensor, a Mena, *Un mossèn a judici*, 76 i 83.

Retaule de Sant Sadurní de la Roca, en una imatge de l'any 1928 (Fotografia: Lluís Carrasco i Formiguera, fons Família Pugès, la Roca del Vallès).

en medio del altar sobre las gradas. Encima de ésta hay otra capillita [en la] que hay la Virgen Santísima; más arriba otra, que actualmente la ocupa San Jaime, pues así lo encontré, debiendo ocupar esta capilla el Calvario con S. Juan y la Virgen. A la derecha del altar hay dos capillitas: [en] la de arriba hay un Santo Cardenal [Sant Jeroni]; debajo, la de un Papa, que parece ser San Gregorio; y a la izquierda, otras dos: la de arriba la ocupa San Ambrosio y, debajo, S. Agustín; todas estas imágenes son de escultura [és a dir,

exemptes], y de madera. En la mesa del altar hay un sagrario que no se reserva. A los lados del altar, abajo, hay dos puertas para ir detrás del altar; en la de la derecha está pintada al óleo la imagen de S. Pedro, y en la de la izquierda, la de S. Pablo».³¹

Resulta estranya la indicació que hi ha una imatge de sant Jaume en el lloc que correspon al Calvari: «pues así lo encontré». Aquesta imatge de sant Jaume, però, no apareix en l'única fotografia conservada.³²

Curiosa tendència a moure les imatges de lloc

Cal constatar, a partir dels documents escrits que s'han conservat, una certa tendència a moure del seu lloc algunes imatges del retaule. Es troba constatat respecte a la imatge de Sant Sadurní a mitjan segle XIX. El sant va ser col·locat en un altre lloc –segurament fora del retaule–, sense que sapiguem què es va col·locar en el seu lloc. Així sembla que ho va trobar Mn. Salvador Guinart quan va entrar a la parròquia l'any 1853 i ell, no sense les protestes d'alguns, va retornar-lo al seu lloc.

També Mn. Rafael Sabatés, quan hi va entrar l'any 1903, va trobar una imatge de sant Jaume al lloc que correspon al Calvari, a la fornícula de l'àtic del retaule. Com que és difícil pensar que va ser retirat el Sant Crist i les figures de la verge Maria i de l'evangelista sant Joan que l'acompanyaven, és possible que la imatge de sant Jaume hagués estat col·locada davant del Calvari. Mn. Rafael Sabatés mateix segurament la va retirar amb posterioritat a l'any 1921, ja que no figura a la fotografia de Sadurní Blanchar.

D'aquesta manera es troben testimoniades en el segle XIX dues manipulacions del retaule difícils de comprendre: la col·locació de la imatge principal de sant Sadurní fora de la seva fornícula, a mitjan segle, i la col·locació d'una imatge de sant Jaume a la fornícula del Calvari, a finals de segle. Potser hi havia motius religiosos, però difícilment es poden explicar artísticament aquestes manipulacions.

³¹ ADB, V.P. Elencos, vol. 25, Granollers 1921, fol. 153v.

³² Com que Mn. Rafael Sabatés Fauria va ser rector del 1900 al 1935, cal pensar que va ser el mateix Mn. Sabatés qui hauria retirat la imatge de Sant Jaume amb posterioritat a la seva descripció del retaule de 1921, o bé que la fotografia sigui tot just del primer semestre de 1936.

Els fets tràgics de 1936

Aquest retaule de Montornès va ser cremat el dimarts 21 de juliol de 1936, en els primers dies de la guerra civil.³³ L'informe de l'Ajuntament de l'any 1941 sobre els fets ocorreguts durant la guerra³⁴ ho explica així: «En dicha fecha [21 de juliol de 1936] se presentaron en este pueblo unos desconocidos que, personados en la Iglesia parroquial, prendieron fuego, según referencias, a utensilios, bancos, sillas que había<n> en la misma, todo lo cual habían colocado en un montón; esto se considera no habría producido el perjuicio grande que se ocasionó de no haber intervenido un vecino de este pueblo³⁵ que, luego de haberse ausentado los forasteros, se introdujo él solo en la Iglesia, permaneciendo en ella muchísimo rato y después de haber salido de ella se incrementó el fuego de una tal manera que producía horror, reduciéndose todo a cenizas, excepto del edificio construido de piedra».

L'any 1942 Mn. Odon Plans i Font, sacerdot encarregat de la parròquia, va valorar econòmicament la pèrdua del retaule de la forma següent: «La forja principal de la Iglesia en el altar mayor con su retablo grandioso en relieve dorado, que puede valorarse en más de 100 mil pesetas». ³⁶ S'havia perdut definitivament l'obra artística més emblemàtica del poble de Montornès. Providencialment se n'ha conservat una fotografia, realitzada dins un període de tres anys abans de la crema.

³³ Cf. *Labor pastoral de un gran pontificado. Homenaje de felicitación y gratitud del clero secular de Barcelona a su venerado prelado Excelentísimo y Revendarísimo Dr. D. Gregorio Modrego y Casaus, arzobispo-obispo en ocasión de celebrar el XXV aniversario de su consagración episcopal*, Barcelona 1962, pàg. 126.

³⁴ AHN, Ramo 81, Informe de l'Ajuntament de Montornès del Vallès, Estado número 3, citat per A. González Vilalta, *Montornès del Vallès (1931-1945): de la il·lusió democràtica al primer franquisme*, Montornès 2007, pàg. 98.

³⁵ Es refereix a Marian Clivillers i Joan, de la CNT, que havia estat membre del Comitè Revolucionari el 6 d'octubre de 1934 i, en l'interval entre els dies 18 i 22 de juliol de 1936, membre del «comitè separat de l'Ajuntament que dirigí la gestió municipal en aquells quatre dies amb els regidors escollits el gener de 1934» [cf. González Vilalta, *Montornès del Vallès (1931-1945)*, 59] i que el 21 de juliol s'havia constituït com a Comitè Revolucionari Antifeixista; membre igualment del consistori quan el 14 d'agost de 1936 el Comitè Revolucionari Antifeixista, format exclusivament per integrants de la CNT i UGT, es va apoderar de l'Ajuntament, i va deixar en suspensió dels seus càrrecs l'alcalde, el segon alcalde i els consellers «hasta tanto la normalidad sea completa dentro del territorio español» (AMMV, Acta del 14 d'agost de 1936, citada per González Vilalta, *op. cit.*, 61); va continuar a l'Ajuntament en el consistori constituït el 31 d'octubre de 1936 per ordre de la Generalitat, però finalment reduït als membres de la CNT: Marian Clivillers va ser escollit aquell dia alcalde president (cf. *ibid.*, 64), fins que la Generalitat aconseguí la formació d'un consistori pluripartidista el 7 de novembre de 1936. Marian Clivillers va continuar a l'ajuntament, però deixà de ser alcalde. Deixà definitivament el consistori amb la nova corporació formada el 27 d'octubre de 1937. Acabada la guerra, juntament amb el seu germà Joan va exiliar-se a França, on va ser detingut per la policia alemanya. Va morir el 2 d'abril de 1941 al camp de concentració de Mauthausen (Cf. M. Roig, *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, 1977, pàg. 450).

³⁶ AHN, Ramo 81 (pieza primera), 20-VII-1942, citat per González Vilalta, *Montornès del Vallès (1931-1945)*, 100.

El 23 del mateix mes de juliol de 1936, a la Roca, les imatges exemptes del retaule tardorenaixentista de la parròquia de Sant Sadurní van ser destrossades per un grup de milicians vinguts de Granollers.³⁷ Quedaren intactes, però, els alts relleus, el sòcol de pedra, la predel·la i la resta de la decoració d'aquest retaule de l'altar major. El mes de maig de 1938 el retaule va ser desmuntat i, el mes de juliol, traslladat al Museu de Granollers. Al maig de 1939 les peces, reclamades, van tornar a l'església, sense que s'arribés a muntar tot el retaule. Hi va haver diversos muntatges parcials, els anys 1942, 1944, 1949 i 1967.

Aquest darrer muntatge, que és l'actual, presenta el que queda, que no són sinó els alts relleus, la predel·la i el sòcol. L'any 2008 van ser identificats dos alts relleus del retaule, que encara eren al Museu de Granollers, sota la designació d'origen desconegut. Gràcies a un conveni entre el Patronat del Museu, la Parròquia i l'Ajuntament de la Roca, des de l'any 2010 aquests dos alts relleus s'exposen amb la resta del retaule a l'església parroquial de la Roca. El 9 de juny de 2011 es va inaugurar la restauració de tot el retaule; és de destacar la recuperació de la policromia original del sòcol de pedra. També providencialment es conserven dues fotografies del retaule original, anteriors a la guerra.³⁸

Cloenda

La fotografia del retaule de Sant Sadurní de Montornès, juntament amb la descripció del rector Mn. Rafel Sabatés (1921), ens ajuden mínimament a fer-nos una idea d'aquest retaule tardorenaixentista que havia de ser l'orgull de tots els parroquians. Les restes del retaule de Sant Sadurní de la Roca, que ara es poden contemplar amb tota la seva esplendor, no fan sinó augmentar el sentiment de pèrdua artística i espiritual que el poble de Montornès va patir amb la crema d'una obra d'art tan important.

Rodolf Puigdollers i Noblom

Rector de la parròquia de St. Sadurní de la Roca

³⁷ Els testimonis recollits parlen del cotxe de l'Espinalt (Josep Espinalt, de la Unió de Rabassaires); el Nano, de la CNT, trobat pocs dies després al Sot d'en Puig (4 d'agost), mort per algun company; el Chato, de la FAI; i algun altre. En aquest cas les respostes en la Causa General indiquen simplement «desconocidos».

³⁸ La fotografia de millor qualitat la va realitzar Lluís Carrasco i Formiguera el 25 de novembre de 1928; una còpia en paper la conserva des d'aleshores la família Pugès, a la Roca. Hi ha una altra fotografia, molt més fosca, a l'Arxiu Parroquial de la Roca, amb la inscripció: «[La] Roca 17 juliol 1936».

ANNEX DOCUMENTAL:

1. Primer pagament a l'escultor Antoni Comes pel retaule de Sant Sadurní de Montornès, any 1619

Die mercurii XVI mensis ianuarii anno a Nati[vitat]e D[omi]ni MDCXVIII [16 de gener de 1619].

Ego Antonius Comes, statuarius sive imaginayre civis Barcinone gratis etc. confiteor et in veritate recognosco vobis R[everen]di Rectori et operariis eccl[esi]ae parochialis sancti Saturnini de Montornes, dioc[esi]s Barcinone, licet absentibus etc. in modo infr[ascript]o dedistis et solvistis mihi septuagintaquinq[ue] libras monete Barcinone, et sunt ad bonum computum maioris pecuniae quantitates quam mihi solvere promisistis per manibus faciendi quoddam retabulum in altari maiori ipsius eccl[esi]ae, modo vero solutionis dictas septuagintaquinq[ue] libras fuit et est talis quonima decem libras dedistis et solvistis mihi numerando ad meas omnimodas voluntates per manu vri. dicti R[everen]di rectoris, restantes vero sexagintaquinq[ue] libras per vobis mihi dedit et solvit r[everen]dus Franciscus Guilella, presbyter in eccl[esi]a parochiali sancti Jacobi, Barcinone, beneficiatus de pecuniis ut dixit dicte parochia in pecunia numerata in iurati notarii et sectiu infrascripta et ideo renuntiando ex reptioni dicte pecunie non numerate in testimonis proscriptis p[rese]nte vobis facio apocam.

Testes sunt honor[abiles] Joannes Severus Verdaguer, currior collis civis, Jacobus Bartomeu et Petrus Paulus Vives, scriptores Barc[hinon]e.

(AHPB, 543/20, *Vigesimum manuale*, any 1619, 16 de gener de 1619, notari de Barcelona Pere Carbonell)

2. Segon pagament a l'escultor Antoni Comes pel retaule de Sant Sadurní de Montornès, any 1619

Dicto die XVIII mensis novembris anno a Nat[ivitat]e Domini MDCVIII [19 de novembre de 1619].

Nos Antonius Comes, imaginator civis Barcinone et Jacobus Verges, faber lignarius par[ochi]e s[anc]ti Saturnini de la Roca, Bar[chinonens]is dioc[esi]s gratis confitemur et recognoscimus vobis admo. r[everen]do Domino Antonio Cros, presbytero philosophiae doctore, rectori par[ochi]e s[anc]ti Saturnini de Montornes,

dicte Bar[chinonens]e dioc[esi]s p[rese]nti Jacobo Cors, Bernardo Morera y Torrent et Paulo Ricart, ag[rico]llis eiusdem par[ochi]e de Montornes, uti electis et nominatis ab eadem pa[rochi]a ad faciendum fabricare altare maius dictae parochialis ecc[lesi]e s[anc]ti Saturnini de Montornes, licet absentibus, p[ro] modo infr[ascript]o o dedistis et solvis- // tis nobis duocentum libras barc[hinonens]es et sunt sciliter centum et quinquaginta libre pro prima solutione et restantes quinquaginta libre in solutum pro ratta et ad bonum computum secunde solutionis illarum quingentarum quinquaginta librarum per vos nobis dari et solvi promissarum pro fabrica dicti altaris pro ut aparet instrumento recepto penes Albanell not[ari]um ville Granullariorum, Barc[hinonens]is dioc[esi]s die, mensis anni proxime elapsi modus vero solutionis dictis ducentarum librarum talis fuit et est quoniam eas nobis dedistis et solvistis numerando realiter et de facto in diversis vicibus sive solucionibus per manu vras dicti doctoris Cros et ideo renun. volentes q. cum presenti comprahendatur quaecumq[ue] apocharum albarana per nos et utrumq[ue] nostrum vobis de aliqua quantitate rationibus // praedictis vobis factis ne una et eadem quantitas bi. et indebite soluta etsi videatur actum. Testes firmae dicti Comes qui firmavit in dicta civitate Bar[chino]ne dicto die et anno sunt Antonius Joannes Scuder et Franciscus Ravello, scriptores Barcinone.

Testes vero firmae dicti Verges qui firmavit in dicta civitate Barcinone die vigesimo quinto mensis ianuarii anno Nat[ivitat]e D[omin]i millesimo sexcentesimo vigesimo sunt Ludovicus Vila antallador, villae Modiliani Vicen[sis] dioc[esi]s, Discretus Bartholomeus Agell, notarius, et Gervasius Verdera, scriptor Barcinone habitatore.

(AHPB, 625/3, *Tercium protocolum*, fol. 631, 19 de novembre de 1619, notari de Barcelona Antoni Seguí i de Capella [1616-1647])

3. Tercer pagament a l'escultor Antoni Comes pel retaule de Sant Sadurní de Montornès, any 1620

Die vigesima quinta mensis ianuarii anno a Nat[ivitat]e D[omi]ni mill[esim]o sex[centesim]o vigesimo.

Nos Antonius Comes, imaginator civis Bar[chinone] // et Jacobus Verges, faber lignarius parochie s[anc]ti Saturnini de la Roca, Bar[chinonens]is Dioc[esis], gratis confitemur et recognoscimq. Vobis ad.mo Rdo. Dno. Antonio Cros, presbytero philosophiae doctori, rectori parochie Sti. Saturnini de Montornes, dicte Bar[chinonens]is

Dioc[esis], Jacobo Cros, Bernardo Morera y Torrent et Paulo Ricart, agricolis eiusdem parochie de Montornes, uti electis et nominatis ab eadem parochia ad faciendum fabricare altare majus dicte parochialis eccl[esi]e Sti. Saturnini de Montornes, licte absentibq. Quod modo infrascripto dedistis et solvistis nobis viginti quinq[ue] libras Barc[hinonen]es et sunt insolutum prorata et ad bonum computum secundam solutionis illarum quingentarum quinquaginta librarum per vos nobis dari et solvi promissarum pro fabrica dicti altaris prou apparet instro. Recepto penes Albanell, not[ario] Ville Granullariorum, Barc[hinonensis] Dioc[esis], die, mensis, anni. Modus vero solutione dictarum viginti quinq[ue] librarum talis fuit et est quoniam eas nobis dedistis et solvistis numerando realiter et de facto ad omnimodas voluntates nostras permancis vestras dicti adm. Rdi. Antonii Cros et ideo renuntiando. Testes sunt Ludovicus Vila antallado[r], ville Modiliani, Vicen[sis] dioc[esis], Discretus Bartholomeus Agel[l], not., et Gervasius Verdera, scriptor Bar[chinon]e habit[at]ore.

(AHPB, 625/4, Quartum protocolum, 25 de gener de 1620, notari de Barcelona Antoni Seguí i de Capella)